

ÝAŞLARYŇ

YLMY WE TEHNIKASY

3
2026

Rejepguly Maşadow,

*Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Halkara gatnaşyklar institutynyň
Halkara gatnaşyklary fakultetiniň talyby*

TÜRKMEN DIPLOMATIÝASYNYŇ TARYHYNDA PARFIÝANYŇ ORNY

Berkarar döwletimiziň täze eýýamynyň Galkynyşy döwründe bitaraplyk, hoşniýetlilik, ynsanperwerlik ýörelgelerinden ugur alýan türkmen diplomatiýasy Gahryman Arkadagymyzyň, Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň alyp barýan öndengörüjilikli adalatly syýasatyň netijesinde has-da abraýy artýar. Arkadagly Gahryman Serdarymyzyň **«Änew – münýýlyklardan gözbaş alýan medeniýet» atly taryhy we medeni ähmiýetli kitabyndaky: “Taryh aýlanýar, ýöne hakydada galan ýazgylar edil gowy häsiýetleriň nesilden-nesle geçip, özüne baky ömür alşy ýaly, synman ýaşaýar»** [6, 149 s.] diýen paýhasly sözleriniň aňyrsynda geçmişde birnäçe hökümdarlygy, döwletleri guran we dolandyran ata-babalarymyzyň ajaýyp häsiýetleriniň döwlet syýasatynyň kemala gelmeginde aýratyn ornunyň bardygy baradaky pelsepewi garaýyşlar durandyr. Köklerini münýýlyklaryň jümmüşinden gözbaş alýan türkmen diplomatiýasynyň ösüş taryhynda gadymy ata-babalarymyzyň Köpetdagyň eteklerinde döreden beýik Parfiýa döwletiniň aýratyn orny bardyr. Has dogrusy, taryhda pederlerimiz tarapyndan döredilen döwletleriň arasynda ilçi diplomatik gatnaşyklary resmi esaslarda ýola goýup, bitaraplyk syýasatyny ýöreden Parfiýa döwletidir. B. e. öňki 247-nji ýylda Ärsak (Arşak) tarapyndan düýbi tutulan we b. e. 224-nji ýyla çenli dowam eden Parfiýa döwleti gadymyýetde belli bolan Selewkiler, Grek–Baktriýa, Rim, Hytaý ýaly köp döwletleriň taryhynda möhüm orny eýeläpdir [14, 297-298 s.]. Çünki, Parfiýa halklary birleşdiren gadymy söwda ýoly – Beýik ýüpek ýolunyň esasy çatrygynda ýerleşipdir. Bu ýoluň ugrundaky söwda merkezleriň biri bolan Nusaý şäheri Aşgabadyň 15 km günbatarynda Bagyr obasyndaky häzirki Köne Nusaý galasydyr. “Ol gala Mitridatakert (“Mitridat galasy”) diýlip at berlipdir” [9, 113 s.]. “Äpet patyşa galasy bolan Köne Nusaýa onuň düýbünü tutan Mitridat I ady dakylp, Mitridokert diýler ekeni” [17, 26 s.]. Mitridat I b. e. öňki 171–138-nji ýyllarda Parfiýanyň patyşasy bolandygyny nazara alyp, Köne Nusaýyň b. e. öňki II asyrdan esaslanylandygyny mälimdir. Ýeri gelende belläp geçsek, onuň golaýynda has irki döwürlere degişli bolan Täze Nusaý galasy hem bardyr. Onda Ärsak ilkinji şa täjini geýipdir. “Täze we Köne Nusaý parfiýalaryň gadymy welaýatynyň esasy şäheri bolupdyr” [8, 247 s.].

Dünýä taryhynda uly yz goýan Parfiýa patyşalygynyň ilkinji paýtagty bolan Nusaý barada Gahryman Arkadagymyzyň “Türkmenistan Beýik – Ýüpek ýolunyň ýüregi” atly kitabyndaky: **«Nusaýyň gülläp ösüşi hem-de rowaçlanmagy irki gadymy dünýäniň, antik döwrüniň in bir kuwwatly döwletleriniň biri bolan Parfiýanyň taryhy bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr»** [3, 184 s.] diýen jümlelerinden onuň gülläp ösmeginiň döwletiň alyp baran syýasaty bilen baglanyşykly bolandygyndan habar berýär. Beýik ýüpek ýolunyň üsti

bilen Parfiýanyň jümmüşine dürli görnüşli harytlar getirilmek bilen çäklenmän, ilçilerdir hökümdarlar, bilermenlerdir alymlar hem gelipdir. Aýratyn hem, bu ýoluň başlanýan ýeri bolan Hytaý imperiýasyndan biziň ýerlerimize taryhyň dürli senelerinde gelen ilçiler diplomatik gatnaşyklaryny ýola goýupdyrlar. “Hytaýyň uly ilçihanasy birnäçe ýüz adamy, kiçisi bolsa ýüzden gowragyny özünde jemläpdir. Ansi (Parfiýa), Ýansaý, Likan (Gündogar Rim), Týaoçzi, Şendu ýerlerine gatnan ilçiler ýolda biri-birini görüp bilipdirler” [16, 249 s.] diýlen maglumatlar gadymy döwürlerde Hytaýyň birnäçe ilçileriniň biziň ýerlerimize gelendigine şaýatlyk edýär. Hytaý çeşmelerinde Parfiýanyň ady “Ansi” diýlip atlandyrylypdyr [12, 126 s.]. B. e. öňki 206-njy ýyl – b. e. 220-nji ýyllarda Hytaýda hökümdarlyk eden Han nesilşalygynyň [4, 414 s.] belli imperatory U-diniň döwründe biziň ýerlerimiz bilen diplomatik gatnaşyklar has-da ösdürilipdir. “Irki Han imperatory U-diniň Hytaýy dolandyran döwründe (b. e. öňki 140–87-nji ýyllar) belli hytaý diplomaty Çžan Sýan 2100 ýyl mundan ozal, has takygy, b. e. öňki 138-nji we b. e. öňki 119-njy ýyllarda parahatçylykly we dostlukly missiýa bilen Orta Aziýada iki gezek bolupdyr we Hytaý bilen Orta Aziýa ýurtlarynyň arasynda dostlukly aragatnaşyklaryň işigini açypdyr. Şunlukda, öz gözbaşyny Hytaýyň şol wagtky paýtagty bolan Çanandan alan (“Çanan” türkmençe “müdimi parahatlyk” diýmekligi aňladýar-häzir Sian şäheri) we gündogardan günbatara tarap gidýän, Ýewropany Aziýa bilen baglanyşdyrýan Beýik ýüpek ýoly peýda bolupdyr” [7, 16 s.]. Gahryman Arkadagymyzyň “Parahatçylyk sazy, dostluk, doganlyk sazy” atly kitabyndaky: **«Hytaýda biziň eýýamymyzdan öňki II–I asyrlarda hökümdarlyk eden U-di atly imperatoryň ilçileri türkmen topragyna tarap ýöräp gelýärkäler, Parfiýanyň hökümdarynyň buýrugyna laýyklykda serhetde olary 20 müň atlydan ybarat goşun garşylapdyr. Haýbatly atly goşun bir tarapdan, diplomatlary goramak maksady bilen, beýleki tarapdan bolsa, olary parfiýalylaryň goşunynyň güýç-kuwwatyny görkezmek maksady bilen, uzak ýoluň dowamynda hytaýly ilçileriň ýanyndan aýrylmandyr»** [2, 33 s.] diýen jümleler halklaryň bähbidi üçin zerur bolan parahatçylykly gatnaşyklary goramaklyga parfiýalaryň aýratyn orun berendigine şaýatlyk edýär. Biziň ýerlerimiz bilen diplomatik gatnaşyklary ýola goýmaklyga has gyzyklanýan imperator U-diniň Parfiýa ýörite ilçileri: “Hytaý çeşmelerine laýyklykda, Hytaýyň b. e. öňki II asyryň aýaklarynda, has takygy b. e. öňki 115-nji ýylda ugradyrlar. Parfiýa döwletiniň patyşasy Mitridat II (b. e. öň 124–87 ý.) ilçileri garşylamak we olary merkeze ugratmak üçin öz döwletiniň günorta serhedine 20 müň adamdan ybarat atly goşun ýollapdyr” [7, 16-17 s.] diýen taryhy maglumatlardan Hytaýyň hem Parfiýa bilen oňyn diplomatik gatnaşyklary ýola goýmaklygynyň tarapdary bolandygyna şaýatlyk edýär. “Hytaý taryhy ýazgylarynyň atasy” hasaplanylýan belli taryhçy Syma Sýan (b. e. öň 145–86 ý.) özüniň “Taryhy ýazgylar” atly baş bölümden ybarat bolan işinde hytaýyň goňşy ýurtlar, şol sanda Parfiýa bilen gatnaşyklary bellenilýär [15, 50 s.]. Başga bir taryhy çeşmede beýan edilen: “107-nji ýylda hytaý ilçisi Çžan Szýan Parfiýa gelipdir we oňa belent mertebeli myhman hökmünde hormat edilipdir. Ilçini Parfiýa döwletiniň serhedinde 20 müň goşun garşylapdyr we paýtagta çenli ugradypdyr” [11, 70 s.]. Bu bolsa Parfiýanyň ilçileri garşylamak we goramak ýaly adatlary ýörelge edinendigini görkezýär.

Beýik ýüpek ýolunyň birnäçe asyrlap dowam etmeginde hem Parfiýanyň aýratyn orny bardyr. Sebäbi, gündogardan-günbatara, günbatardan-gündogara ýollanan kerwenleriň arkaýyn gelip gitmegi üçin güýçli döwletiň goldawy gereklidir. “Parfiýalylar Gündogarda Hytaý hanlygy hem-de Kuşan imperiýasy bilen ysnyşykly söwda we diplomatik gatnaşyklary ýola goýup, Beýik Ýüpek ýolunyň üsti bilen gymmat bahaly harytlardan ýüklenen söwda kerwenlerini ygtybarly goramakda we Günbatar ýurtlaryna eltmekde merdana atly goşuny

ulanyp, özüniň çäklerini giňeldipdirler” [5, 66 s.]. Parfiýanyň bu babatdaky parahatsöýüjilikli daşary syýasatynyň netijesinde onuň welaýatlaryndaky kerwensaraýlara alyslardan birnäçe kerwenler arkaýyn gelip-gidipdirler. Parfiýa döwleti diňe bir halkara söwdanyň ösmegi bilen gyzyklanman, eýsem-de bolsa, goňşulary bilen asuda gatnaşyklary ýola goýmaklygyň hem tarapdary bolupdyr. Bu bolsa halklaryň arasyndaky söwdanyň giňelmegine, ýurtlaryň arasyndaky dostlukly diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagyna köp ýardam beripdir. Sebäbi, günbatar bilen gündogar ýurtlarynyň arasyndaky hyzmatdaşlygy ýola goýjak ilçiler diňe bir Parfiýa däl-de, onuň üstünden alysdaky ýurtlara hem aşypdyrlar. Parfiýadan diplomatik ilçiler Rime-de, Hytaýa-da gidýän ekenler. Hytaýyň biziň eýýamymyzdan ozal II asyryň aýagynda – I asyrda diplomatik wekilleriniň ýazan maglumatlaryna görä, Parfiýanyň (Ansiniň) “elinde uly we kiçi şäherlerden ýüze ýakyn şäher bar. Ol giň ýerleri eýeläp oturýar hem uludan-uly döwlet diýlip hasap edilýär” diýlip bellenilýär [10, 98 s.]. Biziň eýýamyzyň I–II asyrlarynda Ansi, ýagny Parfiýanyň ilçileri Hytaýa birnäçe gezek gelipdir. Çzan-honyň döwründe (b. e. 76–88 ýý.) onuň köşgüne Ansi ilçileriniň öz hökümdarynyň ýollan ýolbars we şol döwürlerde “ansi guşy” diýlip atlandyrylan düýeguş ýaly sowgatlary eltendigi baradaky maglumatlardan [13, 225 s.] bu ýurtlaryň arasynda hoşmeýilli diplomatik gatnaşyklarynyň bolandygyny bilmek bolýar. Ýolbars güýç-kuwwatiň alamaty bolýan bolsa, guş parahatçylygyň nyşanydyr. Göwresi uly bolan bu guşuň sowgat edilmegi Parfiýanyň uly we güýçli döwletdigine seretmezden, parahatçylykly gatnaşyklaryň tarapdarydygyny alamatlandyrýar. Muňa hoşniýetliligiň nyşanasy hökmünde garamak bolýar. Şeýle hem, ýolbars bilen düýeguş ýaly sowgatlaryň Parfiýanyň hut öz ýurdunyň haýwanlary hökmünde beýan edilmegi Parfiýanyň çäginin has giň bolandygyna güwä geçýär.

Parfiýa günbatar tarapynda ýerleşýän Rim imperiýasy bilen b. e. öňki 65-nji ýyldaky netijesiz tamamlanan ilkinji çaknyşygyndan soňra, b. e. öňki 53-nji ýyldaky söweşde ýeniş gazanyp, özüniň güýçli döwletdigini subut edýär. Elbetde, güýçli goşun bilen goranmak we serhediňi giňeltmek şol döwürlere mahsus syýasatdyr. Halkara ýagdaýy sebäpli rimliler bilen kyrk ýyllyk (b. e. 122–162 ý.) “hoşniýetli” ýaraşyk baglaşmagy [12, 126 s.] Parfiýanyň goňşulary bilen parahatsöýüjilikli daşary syýasaty alyp barandygyny subut edýär.

Ýokarda beýan edilen, Rim we Hytaý ýaly uly imperiýalaryň arasynda ýerleşen Parfiýa döwletiniň Günbatar bilen Gündogar ýurtlarynyň söwda, diplomatik, medeni gatnaşyklarynda möhüm orny eýeländigini dogrusyndaky maglumatlardan ugur alyp, türkmen diplomatiýasynyň geçmişde hem hoşniýetli, parahatsöýüjilikli gatnaşyklaryň ösendigine aýdyň göz ýetirmek bolýar. Aýratyn hem, ýurdumyzyň içeri we daşary syýasatynyň esasy ugry bolan hemişelik Bitaraplygymyzyň parlar ýaly pederlerimiziň parahatsöýüjilikli garaýyşlaryndan gözbaş alýandygyny bellemek bolar.

Gahryman Arkadagymyzyň “Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan” atly gymmatly kitabyndaky: **«Hoşmeýilli Bitaraplyk ata-babalarymyzyň ädimme-ädim sünnäläp gelen iňňän ynsanperwer ýol-ýörelgeleriniň biridir»** [1, 15 s.] diýen pähimli sözleri türkmen diplomatiýasynyň başlangyçlarynyň gadymy ata-babalarymyzyň goňşuny derejelemek, bitaraplyk, hoşniýetlilik ýaly esasy ýörelgelerinden gelip çykandygyna güwä geçýär. Häzirki wagtda nusgalyk derejesinde ösýän türkmen diplomatiýasy halkara gatnaşyklarda özüniň ynsanperwer we oňyn başlangyçlary bilen uly aýratynlyga eýedir.

Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň
Halkara gatnaşyklary instituty

Kabul edilen wagty:
2025-nji ýylyň
8-nji dekabry

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan. – Aşgabat: TDNG, 2014.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Parahatçylyk sazy, dostluk, doganlyk sazy. – Aşgabat: TDNG, 2016.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. – Aşgabat: TDNG, 2017.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – Beýik Ýüpek ýolunyň ýüregi. II kitap. – Aşgabat: TDNG, 2018.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Hakyda göwheri. – Aşgabat: TDNG, 2024.
6. *Serdar Berdimuhamedow*. Änew – müňýyllyklardan gözbaş alýan medeniýet. – Aşgabat: TDNG, 2024.
7. *Rahmanow A.* Türkmenistan – Hytaý: taryh we häzirki döwür. – Aşgabat: TDNG, 2017.
8. Түркмен совет энциклопедиясы. – А.: ТСЕ, 6 т., 1985.
9. Түркменистан ССР-ниң тарыхы. I том. – Ашгабат: ТССР Ылымлар академиясы, 1959.
10. Türkmenistanyň taryhy. 1-nji kitap. – Aşgabat: Ylham, 1994.
11. Türkmenistanyň taryhy. Orta hünär we ýokary okuw mekdepleriniň taryhdan başga hünärleri üçin synag okuw kitaby. – Aşgabat: TDNG, 2011.
12. Türkmenistanyň taryhy. Umumy orta bilim berýän mekdepleriň VII synpy üçin okuw kitaby. – Aşgabat: TDNG, 2016.
13. Бичурин Н. Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. II. – М.-Л.: Академии наук СССР, 1950.
14. История древнего Востока. – М.: Высшая школа, 1988.
15. История Китая с древнейших времен до наших дней. – М.: Восточная литература, 1974.
16. Лубо-Лесниченко Е. И. Китай на шелковом пути. – М.: Восточная литература, 1994.
17. Пугаченкова Г. А. Ниса. Нусай. Nisa. – А.: Туркменистан, 1972.

Rejegguly Mashadov

THE ROLE OF PARTHIA IN THE HISTORY OF TURKMEN DIPLOMACY

This article explores the historical significance of the Parthian (Parfiya) state in the development of Turkmen diplomacy. It highlights how Parthia established formal diplomatic relations and facilitated peaceful interactions between powerful neighboring empires such as Rome and China. The study emphasizes Parthia's role in safeguarding trade along the Silk Road and hosting diplomatic missions, reflecting principles of hospitality, peace, and cooperation. The article also shows the ancient traditions in the foundations of modern foreign diplomacy of Turkmenistan, particularly its long-standing principle of neutrality.

Реджегулы Машадов

РОЛЬ ПАРФИИ В ИСТОРИИ ТУРКМЕНСКОЙ ДИПЛОМАТИИ

В статье анализируется значительная роль Парфянского государства в истории туркменской дипломатии. Отмечается, что парфяне проводили нейтральную и миролюбивую политику, активно поддерживали торговые и дипломатические связи с Китаем, Римом и другими странами по Великому Шёлковому пути. На основе исторических документов доказывается, что принципы нейтралитета, добрососедства и гуманизма, присущие современной внешней политике Туркменистана, уходят корнями в глубокое историческое прошлое. Автор делает вывод о преемственности дипломатических традиций древних туркменских государств и современного Туркменистана.